ŞÂTİBÎ'DE EĞİTİMİN UNSURLARI

Dr. Recai DOĞAN

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

İslâm biyografi ve tabakât kitapları bilim tarihinin birçok alimini bizlere tanıtmaktadır. Orijinal fikir ve eserler ortaya koyup koyamama bakımından bu alimler iki sınıfta ele alınabilir. Bunlardan birincisi "**taklitçi**" diyebileceğimiz sınıftır ki daha çok kendilerinden önce ortaya konan fikir ve eserleri tetkik ve bu tetkiklerin sonuçlarıyla meşgul olur. Öncekilerin fikrî mirasını tamamiyle kavrayıp özümsemeye çalışır. Muğlak meselelerini açıklığa kavuşturur veya problemlerini analiz eder. Uzun olanları özetler, özet mahiyette olanlarını genişletir. Nadiren, kendisini öncekilerden ayırdettirecek orijinal bir fikre doğru sıçramada bulunur. Her ne kadar bilime hizmet hususunda inkar edilemez bir rolü varsa da, kendi kapasitesine, devrinin ihtiyaçlarına ve öğrencilerinin kabiliyetlerine göre bu rol kuvvetli veya zayıf, geniş veya dar kapsamlı olmaktadır. Bununla birlikte, kendinden öncekilerin dairesinden dışarı çıkamamaktadır. Bu sınıf, çoğunluğu oluşturmaktadır.

İkinci sınıf ise "**yenilikçi**" diyebileceğimiz âlimlerden oluşur. Bu sınıfa dahil olanların özgün bakış açıları ve seçkin fikirleri vardır. Taklit dairesinde kalmaktan kendilerini kurtarmışlardır. Bunlar isbatlanmamış iddiayı kabul etmezler; ancak delili olan sözü ele alır ve isbata dayalı olarak bir görüşü diğer görüşe tercih ederler. Gerçeği kişilere göre tanımaz; bilakis gerçeği bulur, ardından da o gerçeğe ulaşanları tanırlar. İşte Şâtibî, bu ikinci sınıf alimlere dahildir ve onların en önde gelenlerindendir.

Adı İbrahim b. Musa b. Muhammed'dir. el-Lahmî el-Gırnâtî nisbesi bulunmaktadır. Künyesi Ebû İshak olan müellif, eş-Şâtıbî diye meşhur olmuştur. Endülüs'lüdür ve Gırnata'da 790/1388'de vefat etmiştir. Malikî mezhebine mensuptur. Şâtıbî hâfız ve büyük bir müctehid, usûlcü, müfessir, muhaddis, fakih, din bilgini... kısacası çok yönlü bir alimdir.(1)

Şâtıbî bizlere kendisinden bahsetmiş, ilmi yetişmesi, aklî ve naklî çeşitli ilimlere karşı tutkusu, zorlu konulara eğilmekteki cesareti, konuların derinliklerine dalması, taklitçilik ve tutuculuktan bağımsızlığı, delile dayalı olarak gerçeklerden bahsetmesi hakkında bilgi vermiştir. Şâtıbî'nin düşünce tarzı ile Gazali'nin "***el-Münkız mine'd-Dalâl***" adlı kitabındaki tarzı birbirine benzemektedir.

İslam ilimlerinde yetişmiş olan büyük alimlerin kendi yetişme tarzları ile ilgili verdikleri bilgiler, hem kendilerinin nasıl yetiştikleri, nasıl bir eğitimden geçtikleri, hem de kendi yaşadıkları dönemi ve kendi eğitim anlayışlarını yansıtması bakımından önemlidir. İşte Şâtıbî de ***el-İ'tisâm*** adlı eserinde yetişmesi ile ilgili özetle şu bilgileri vermektedir: "Ben, Allah'a hamd olsun, aklım erdiğinden, arzu ve talebim ilme yöneldiğinden bu yana, sürekli olarak aklî ve şer'î konular üzerinde, usûl ve furu' ilimlerinde (temel ilimler veya usul-metodoloji ilimleri ve fer'î yan dallara yönelik ilimlerde) incelemelerde bulunmuşumdur. Bunu yaparken de, şimdiye kadar zaman ve imkan nisbetinde ve yaratılıştan gelen kuvvetim nisbetince, sadece bir ilim dalı ile yetinmedim. Kendimi sınırlamadım, bir dalı diğerinden ayrı tutmadım. Dahası usta bir yüzücünün denize dalışı gibi, ilim denizinin derinliklerine daldım, gözüpek yiğidin meydana atılması gibi, ilim sahalarına atıldım. Hatta öyle oldu ki, neredeyse ilmin bazı derinliklerinde telef olacak ya da bu yolda yalnız kalacaktım. Oysa hakkımda takdir edilenden korkmadım; beni ayıplayanın ayıplamasını, hakkımda söz söyleyenin sözünü önemsemedim, engelleyenin engellemesinden ve yerenin yermesinden de etkilenmedim. Nihayet, Rauf ve Rahim olan Kerim Rabbim bana ikramda bulundu; tahmin edemediğim şekilde İslam ilimlerine karşı bir sevgi ihsan etti ve şeriatın mânâları hakkında hesab edemediğim şeyleri gönlüme açtı bu zayıf nefsime şunu ilham etti: Allah'ın kitabı ve Peygamberlerinin sünneti kimsenin sözüne muhtaç kılmayacak şekilde; hidayet yolunda hiç bir şeyi eksik bırakmamışlar, bu yolda Kitap ve Sünnetin gayrısına güvenilirlik vermemişlerdir. Din, tamamen kemal bulmuştur. En büyük saadet, dinin ortaya koyduklarındadır. Takip edilecek yol onun belirlediği hükümlerdedir. Bunun dışındaki her şey, fuzûlidir, bühtandır, iftiradır ve hüsrandır. İki eliyle Kitap ve Sünnete bağlanan, en sağlam bir kulpa tutunmuştur, dünyevî ve uhrevî bütün ha-

(1) Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-İmam Ebi İshâk İbrahim Musâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el Gırnâtî, **el-İ'tisâm,** el Mektebetü't-Ticariyetü'l-Kübra, Mısır, s. 10-15.

yırları elde etmiştir!.. Fakat, Kitap ve Sünnetin dışındaki görüşler, karışık rüyalar, hayaller ve vehimlerden ibarettir. Bunun doğruluğuna yönelik bende öyle açık-seçik, reddedilemez bir delil hasıl oldu ki, o delile hiçbir şüphe çatamaz. İşte bu, bize ve insanlara Allah'ın lütfudur. Lakin insanların çoğu şükretmezler." (2,3)

Şâtıbî çok yönlü bir alimdir. O, sadece bir usûl alimi veya seçkin bir fıkıh alimi değil, aynı zamanda büyük bir öğretmen ve eğitmendir. Daha doğrusu o, öğretmenlerin ve eğitmenlerin yönlendiricisidir. Bazı yönlerden zamanın ötesinde kendisine özgü bir felsefesi ve özel bir bakış açısı vardır. Şâtıbî'nin bu yönünün daha çok el-Muvâfakât adlı eserinin birinci cildinde kendi ifadesiyle "Maksada ulaşabilmek için gerekli olan ilmî mukaddimeler"(4) veya "Bilinmesi gereken mukaddimeler"(5) kısmındaki araştırmaları içerisende yer aldığı görülmektedir. Biz bu yazımızda, Şâtıbî'nin belki de bugüne kadar ele alınmayan eğitimciliği üzerinde durmaya çalaşaçağız.

ŞÂTIBÎ'DE EĞİTİMİN UNSARLARI

Bugün okul eğitiminin eğitim programı, öğrenci, öğretmen, yönetici, bina ve araç gereçler, çevre olmak üzere altı temel öğesi bulunmaktadır. Bu bir çok unsurun birbiriyle etkileşim içinde olduğu bir süreçtir. Bugün öğretimin amaçlarına ulaşmasında tüm unsurların gözönünde bulundurulması önem taşımaktadır. Günümüz eğitimcileri de öğretim faaliyetlerini düzenlerken bu unsurların tek tek ve birbiriyle ilişkilerinin incelenmesi gerektiği görüşünde birleşmektedirler. Bu öğretim sürecini oluşturan temel unsurlar da öğretim hedefleri, giriş davranışları, kapsam, öğretim stratejisi, öğretim yöntemleri, öğretim araç-gereçleri ve değerlendirmedir.

Araştırmamızın konusunu oluşturan Şâtıbî'nin eğitim anlayışı ile ilgili bilgileri araştırırken elbette onu bugünkü eğitimle birebir özdeşleştirme gibi bir düşüncemiz yoktur ve olamaz da. Çünkü hem Şâtıbî'nin yaşadığı dönemde öğretim kurumlarının bugünkü anlamda şekillenmemiş olması hem de eğitimin bizzat kendisinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaması sebebiyle eğitim üzerindeki ilmî araştırmaların derinlik taşımaması da böyle bir anlayışı engellemektedir. Ancak aşağıda ayrıntılı olarak incelendiği üzere XIV. yüzyılda yaşamış bir alim olarak Şâtıbî'nin eğitimle ilgili bazı fikirleri bugünkü modern eğitimin de te-

(2) Yusuf, 12/38.

(3) Şâtıbî, **el-İ'tisâm,** s. 24-25.

(4) Şâtıbî, **el-Muvâfakât fi Usûli'ş-Şeria,** Tahkik: Abdullah Draz, el-Mektebeüt't-Ticariyetü'l-Kübra, Mısır, c. I, s. 23, 29.

(5) Şâtıbî, **Muvâfâkât,** c. I, s. 29.

melini oluşturmaktadır. Elbette onun eğitimle ilgili kullandığı kavramları kendi döneminin özellikleri içinde değerlendirmek gerekir. Ancak her ne kadar bu kavramları kullanırken bu özelliği dikkate almak gerekirse de, eğitimin ve kavramlarının belirli bir süreç içinde oluştuğu da dikkate alınırsa birbirleriyle örtüştükleri noktaların da oldukça fazla olduğu görülecek veya en azından belli bir dönemden sonra şekillenmeye başlayan eğitim kavramlarının temelde hangi arka plana sahip oldukları ve İslam bilginlerinin bu hususta katkıları anlaşılacaktır. İşte Şâtıbî'nin görüşleri bu açıdan önem arzetmektedir.

Şâtıbî özellikle islamî ilimler başta olmak üzere diğer bütün ilim dallarında tahsil görecek olan kişilerle ilgili olarak eğitim sürecinin nasıl olması gerektiği ile ilgili unsurları belirlemeye çalışmış ve bunların üzerinde tek tek durmuştur. Şâtıbî'ye göre bu unsurlar dörttür: 1- İlmî konu veya malzeme, 2- Öğretmen, 3- Metod, 4- Öğrenci.

1- İLMÎ KONU VEYA MALZEME UNSURU

Öğretmenlerin öğretmeye çalıştığı ve öğrencilerin de öğrenmeye gayret ettiği kitapların içerisindeki **"ilmî konular"** üzerinde Şâtıbî büyük hassasiyet göstermiştir. O, ilmi konunun taşıdığı önemi, aslî fonksiyonunun ve faydasının ulaştığı noktayı, bu hususta ortaya çıkan çeşitlilik ve düzeylerin farklılık arzetmesini, öğrencinin ilgisini bunların hangisine yöneltmesi gerektiğini, hangi konulardan kendisini uzak tutması lazım geldiğini açıklamaya eğitimle ilgili görüşlerinde önem vermiştir. Şâtıbî bu hususta özellikle öğrenilmesi ve öğretilmesine gayret edilmesi gereken ilmin önemli özellikleri üzerinde durur. Ona göre öğrenilecek ilmin üç önemli özelliğinin bulunması gerekir.

a) İlmî Yararlılık Normu

Şâtıbî'nin ilmî konu üzerinde önemle durduğu unsurlardan biri ilmî faydadır. ***Muvâfâkât*** adlı eserinin 5. Mukaddimesinde bu husus üzerinde önemle durur. Ona göre ilmî fayda, faydalı ilim olabilmesi için, ilimden ortaya çıkan din ve dünyaya yönelik pratik faydaların olması demektir. Zira pratik (amelî) bir neticesi bulunmayan herhangi bir meseleye dalmak, dinen hoş karşılanmayan bir konu ile uğraşmak demektir. Sırf nazarî ilim, tartışma ve faraziyeler üzerine işlem gören, ne psikolojik ne de bedensel herhangi bir amel doğurmayan bilgiler, boşuna emek ve insanın ana sermayesi olan ömrü boşa harcamaktan ibarettir. Şâtıbî bunun delilinin istikra (tümevarım) olduğunu söyler. Çünkü Allah'ın, sorumluluk getirme yönünden fayda sağlamayacak cevabdan sarfı nazar ettiğini görürüz. Kur'an'da Allah "Ey Muhammed! Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür" bu-

yurmaktadır. Burada verilen cevap amele yönelik bir hususla ilgilidir. Allah soruyu soran kimsenin "Neden hilal ayın başında ip gibi ince olarak başlıyor? Sonra dolaşıyor, taki bedr haline gelinceye kadar. Sonra da ilk (hilal) haline dönüyor."(6) şeklindeki kasdına iltifat etmemiş ve soruyu sorulması gereken şekilde ele alarak, o doğrultuda cevap vermiştir.(7)

Bu eseri baskıya hazırlamış olan Abdullah Draz, Şâtıbî'nin bu ifadelerinin okunurken şu hususların gözönünde tutulmasının faydalı olacağını söyler: "Aslında bu soruda Allah'ın yarattığı şeylere bakmak suretiyle iman gücünün artmasını sağlayacak, Yaratıcının büyüklüğünü görebilmeye götürecek bir tefekkür söz konusudur. Ancak verilen cevap hakîmâne bir uslupla verilmiştir. Çünkü soruyu soran kişinin içinde bulunduğu durum dolayısıyla, kendisine verilecek en uygun cevap bu idi. Bununla birlikte, soruyu soran kimsenin kasdı doğrultusunda cevap verilseydi, bunun da kalbî, amelî bir faydası olacaktı. Ancak onun durumuna daha uygun olan şeyin, pek çok Arap gibi kendisinin de anlayamayacağı bir izah getirmek yerine, onun düşüncesinin hilalin seyri sırasında ortaya çıkan neticelere çevrilmiş olduğu görülmüş ve bu şekilde bir cevap verilmiştir. Bir çok insanın anlayamayacağı bir cevaba gitmek, Peygamberlik makamına da uygun düşmezdi. Şu halde yön değiştirilerek verilen cevap, sorunun lüzümsuzluğundan dolayı değil, soruyu soran ve diğer insanların içlerinde bulundukları ortam dikkate alınarak, Peygamberlik makamına da yaraşır bir şekilde hakîmâne bir cevap vermenin gereğidir. Yoksa soruya uygun verilecek cevabın da amelî, kalbî bir faydaya götüreceği açıktır."(8)

Aynı ayetin devamında Allah, "Birr (ve takva), evlere arkalarından girmek değildir. Lakin birr (ve takva) sakınmaktır" buyurmuştur. Ayetin tamamıyla sorulan soruya cevap olmak üzere indiği görüşüne sahip olanlara göre, Allah bir temsilde bulunmaktadır ve "Bu soru evlere arkalarından girmek kabilindendir. Gerçek iyilik lüzumsuz, şu anda ve gelecekte bir fayda sağlamayacak olan bilgilerle uğraşmak değil, bilakis takva sahibi olmaktır" diye buyurmaktadır. Yine Allah, kıyametin ne zaman olduğunu sormaları üzerine: "Ey Muhammed! Senden kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar: Nerde senden onu anlatması" (9) buyurmaktadır. Bu faydasız bir sorudur. Çünkü, soran kimsenin onun mutlaka kopacağını bilmesi yeterlidir. Bu sebeple Hz. Peygamber, kendisine bu soruyu soran kimseye: "(Soruyu bırak da) onun için ne hazırladın! (Ona bak!)"(10) buyurmuş, soru açık olmasına rağmen, o doğrultuda cevap verme yerine faydalı

(6) Bakara, 2/189.

(7) Şâtıbî, **Muvâfâkât,** c. I, s. 46.

(8) Şâtıbî, **Muvâfâkât,** c. I, s. 46, 2. dipnot.

(9) Nâzıât, 79/42.

(10) Buhârî, Fedâil 6; Edeb 95, 96; Müslim, Birr 161-164.

olacak bir yöne çekmiştir.(11) Şâtıbî bu hususta daha başka örnekler de vererek mühim olanın ilmî konunun pratiğe dönük olması gerektiğine açıklık getirmek ister. Şâtıbî özellikle Hz. Peygamberin "Ben sizi terkettikçe, siz de benim üstüne gelmeyiniz. Şüphesiz ki, sizden önceki kavimler, mutlaka Peygamberlerine fazla soru sormalarından dolayı helak olmuşlardır"(12) hadisinde fazla soru sorulmasının yasaklanmasındaki amacın, sorulan soruların pratik, amelî bir yararı olmamasından dolayı olduğunu söyler.(13)Yine Hz. Ömer'in, Kur'an hakkında insanlara, üzerine herhangi bir amelî netice gerektirmeyecek sorular soran Dabî'i tartakladığını ve İbnu'l-Kevvâ'nın Hz. Ali'ye Zâriyât ayetinden sorması üzerine onun, "Yazık sana! Öğrenmek için sor, sıkıntı vermek için sorma!" diye karşılık verdiğini nakleden Şâtıbî, bunlardaki amacın da pratik bir değeri olmayan konulardan bahsetmenin faydalı olmadığına Kur'an ve hadisten sonra sahabenin de aynı amacı hedeflediklerine dikkat çekerek temellendirmektedir.(14)

Kur'an, hadis ve sahabe sözlerinden ilmî konunun yararlılık özelliğine delil getirmeye çalışan Şâtıbî, bu tür pratik bir neticesi olmayan şeylerle uğraşmanın dinen güzel karşılanmadığı ile ilgili yorumlar da yapar. Ona göre:

a) Bu tür lüzumsuz uğraşılar, mükellefi yükümlü tutulduğu konularla uğraşmaktan alıkor. Hem bu çeşit uğraşılar ne dünyada ne de ahirette bir fayda vermez. Ahirette vermez; çünkü orada kişi emrolunup, yasaklandığı şeylerden sorguya çekilecektir. Dünyada vermez; çünkü bu tür lüzumsuz bilgileri öğrenmesi, rızkını elde etme konusundaki uğraşılarına olumlu ya da olumsuz etki etmeyecektir. Ama onu öğrenmekten duymuş olduğu manevî hazza gelince, bunu elde etmek için gösterdiği meşakkat ve yorgunluk, elde ettiği lezzeti karşılamayacaktır. Şâtıbî, bunda dünyevî bir faydanın olduğu kabul edilse bile, bunun iyi olarak kabul görebilmesi, İslâm nazarında bir fayda sağladığına itibar edilebilmesi için, bu konuda Allah'ın tasvibinin bulunması gerektiğine işaret etmektedir.

b) İslam, kulun dünya ve ahiret işlerini en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi için gerekli olan her şeyi getirmiş ve açıklamıştır. Bunların dışında kalan şeyler, büyük bir ihtimalle kulların yararına olan şeyler değillerdir. Şâtıbî özellikle bu maddede teklifî bir hükümle ilgisi bulunmayan ilimlerle uğraşanların hepsinin fitneye düştüklerini, doğru yoldan çıktıklarını, aralarında anlaşmazlıkların kol gezdiğini ve bunun da birbirleriyle irtibatlarının kesilmesine ve taassuba yol açtığını belirtir. İnsanların böyle bir yol tutmalarını sünnetten dışarı çıkma olarak değerlendiren Şâtıbî, tefrikanın da sebebinin bu olduğunu söyler. Çünkü, in-

(11) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 46-47.
(12) Nescî, Hac, 1.
(13) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c.I, s. 48.
(14) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c.I, s. 50.

sanlar faydalı ilmi bırakıp faydasız ilme geçmişlerdir. Bu durumun ise hem öğrenci hem de öğretmen için büyük bir fitne olduğuna da işaret eden Şâtıbî, bunun dinî gerekçesini de-yukarıda geçtiği üzere-Allah'ın yöneltilen soruya, soruyu soran kimsenin kasdı yönünde cevap vermemesini ve sorunun cevabını faydalı olan şekle doğru kaydırmasını delil göstererek, bu tür lüzumsuz bilgilerle uğraşmanın bir fitne olduğunu ve vakti boşu boşuna harcamak manasına geldiğini açıklar.

c) Her şey üzerinde düşünmek ve onunla ilgili bilgiyi elde etmek çabası, felsefecilerin tutumudur. Müslümanlar felsefecilerden uzak olduklarını söylerler. Felsefeciler ise fikir üretimlerinde sünnete muhalif bir tavır takınmışlardır. Bu durumda, Müslümanların onlara uymaları büyük bir hatadır ve dosdoğru yoldan sapmak olur.(15)

Şâtıbî'nin yukarıda pratik bir neticesi olmayan ilimlerle uğraşmanın dinen tasvib görmediğine dair getirdiği deliller, pragmatik amaçlar, dinin kendisine has metodu ve zamanın felsefî düşünceye ve feylesoflara bakışları gözönünde tutulduğu takdirde olumlu gibi görünebilir. Ancak yine Kur'an'ın bütünlüğü açısından bakıldığı zaman da temellendirmenin zayıf kaldığı da açıktır. Abdullah Draz, Şâtıbî'nin "Pratik bir neticesi olmayan her ilim hüsnükabul görmemektedir"(16) ifadesini sırf nazarî felsefe ilimleri kasdetmesi olarak açıklar ve ancak hendese, kimya, tıp, elektrik vb. gibi amelî felsefeye gelince, bunların müellifin sözlerine dahil olmadığını söyler. Yine Draz, Şâtıbî'nin bu gibi ilimleri kasdetmiyeceğinin de doğru olmayacağını sözlerine ekler. Çünkü, Draz'a göre "Bunlar, zarûriyât, hâciyyât gibi şer'î maksatların korunması için gerekli olan ilimlerdir. Mesalih-i mürsele prensibi bu gibi ilimlerin lüzumunu ortaya koyar. Hem bu gibi ilimler aynı zamanda kulluğun icrası için birer vesiledirler. Çünkü kulluk, kulun dünya ve ahiret ile ilgili maslahatlarını, Yaratıcısının koymuş olduğu prensipler doğrultusunda ortaya koymaya çalışması, arzu ve heveslerine uymaması demektir. Zaten Şâtıbî'de bu konudan bahseder."(17)

Yine Şâtıbî'nin ilmin yararlılığı konusundaki "Eğer bu gibi ilimlerin şer'î bir gayeleri olsaydı, o takdirde dinen hüsnükabul görürdü. Dinen hüsnükabul görünce de sahebe ve tabiinden oluşan ilk nesiller bunları araştırırdı"(18) sözlerine katılmak ta mümkün değildir. Nice şer'î ilimler vardır ki, ihtiyaç bulunmadığından dolayı ilk nesiller onlardan söz etmemişlerdir. Mesela Usûl ilmi. Bu ilmin esaslarının konulması için yapılan çalışmalar sahabe ve tabiin dönemlerinde başlamamıştır.

(15) Şâtıbî, Muvâfâkât, c, I, s. 50-51; Ayrıca bkz. Muvâfâkât, c. I, s. 61.

(16) Şâtıbî, **Muvâfâkât,** c. I, s. 61.

(17) Şâtıbî, **Muvâfâkât,** c. I, s. 61, 1. dipnot.

(18) Şâtıbî, **Muvâfâkât,** c. I, s. 61.

Aslında Şâtıbî yukarıdaki temellendirmelerine yöneltilebilecek muhtemel bir soruyu kendisi sorar: İlim talebinde bulunmayı öğütleyen ayetler umum sığasıyla ve mutlaktır; dolayısıyla ilgili ayetler her ilmi içermektedir. İlmin içerisinde de pratik neticesi olan bulunduğu gibi, bulunmayanı da vardır. Bu sebeple söz konusu ayetleri, bu iki türden sadece birine tahsis etmek bir tahakküm olmaz mı? Sonra alimler: "Sihir, tılsım vb. gibi amel safhasına konulması gibi bir amacı olmayan ilimlerden her birinin öğrenilmesi farz-ı kifayedir" demişlerdir. Bu durumda hesap, hendese vb. gibi amele yaklaştıracak ilimlerin öğrenilmesi hakkında ne söylenebilir? Yine mesela "Tefsir" ilmi öğrenilmesi gereken ve istenilen ilimlerden birisidir. Bununla birlikte, bazen, pratik bir neticesi olmayabilir. Fahreddin er-Râzî'nin şu nakli üzerinde düşünmek gerekir. Şöyle ki: Alimlerden birisi, bir Yahûdî'nin yanına uğradı. Yanında bir Müslüman vardı ve ona kâinatın durumu hakkında birşeyler okuyordu. Alim, Yahûdî'ye, ona okuduğu şeyin ne olduğunu sordu. O: 'Ben ona Allah'ın kitabından bir ayeti tefsir ediyorum' dedi. Alim, hayret içinde, onun ne olduğunu sordu. Yahûdî: 'Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişiz, bir bakmazlar mı? Onda hiç bir çatlak yoktur'[19] ayetidir demiş ve devamla: 'Ben ona göklerin inşa ve süslenmesi keyfiyetini açıklıyorum' demiştir. Bunun üzerine, o alim bunu hüsnükabulle karşılamıştır. Yine aynı şekilde Allah'ın: "Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi... düşünmüyorlar mı?"[20] ifadesi ve benzeri ayetler aklî, naklî, kesbî, vehbî varlık alemine çıkan her türlü ilmi içermektedir. Felsefeciler felsefenin hakikatının, varlığın tümüne, yaratıcısına işaret etmesi açısından bakmak olduğunu sanırlar. Düşünmenin de deliller ve yaratıklar üzerinde olacağı açıktır. Bütün bunlar, ilimlerin hepsinin istisnasız hüsnükabul görmelerine işaret eden yönlerdir.[21]

Şâtıbî ortaya koyduğu bu soruya cevap verirken öncelikle ilim öğrenmeyi öğütleyen ayetlerin söylenildiği gibi umumî ve mutlak olmadığını söyler ve daha sonra ise bu hususa iki şeyin açıklık getirdiğine dair delillerini ortaya koymaya çalışır: Birincisi Selef-i Salih'inin, pratik bir yararı bulunmayan bu gibi ilimlerle ilgilenmemesidir. Halbuki onlar Kur'an'da talep edilen ilmin ne manaya geldiğini biliyorlardı. Hz. Ömer de "ve fakiheten ve ebben" gibi ayetlerin açıklanmasıyla ilgili konulara dalmayı, aşırılık kabul etmiştir ve hiç kimse ona itiraz etmemiştir. Selefin bu gibi ilimlerle uğraşmamasının sebebi, Hz. Peygamber'in bu tür konulara girmemiş olmasından başka bir şey değildir. İkincisi ise bu din, ümmî bir ümmet için gönderilmiş ümmî bir dindir. Hz. Peygamber de "Biz ümmî bir ümmetiz. Hesap kitap bilmeyiz. Ay şöyle, şöyle ve şöyledir"[22] bu-

(19) Kâf, 50/6.

(20) A'râf, 7/185.

(21) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 51-52.

(22) Buhari, Savm, 13; Müslim, Sıyâm 15.

yurmuştur. Şâtıbî daha sonra sorunun diğer yönleri üzerinde durur ve pratik bir neticesi bulunmayan, Araplar tarafından bilinmeyen ve dine nispet edilmeye çalışılan bütün ilimler için söylenecek sözün aynı olduğunu ifade eder. Yine tabiat ilimleri ve diğer ilimlerle uğraşanların, kendi uğraştıkları ilimlerin Kur'an'dan alındığına dair ayetlerle ve Hz. Peygamber'in hadisleri ile istidlalde bulunma çabalarını bir aşırılık olarak değerlendirir. Aslında Şâtıbî'nin bütün bunlara karşı delil getirmesi "mekâsıd" amacına yöneliktir. Bu sebeple Şâtıbî'ye göre Araplarca bilinmeyen, kolaylık ve hoşgörü üzerine gönderilmiş olan bir dinin, ilim tahsil etmeyi emreden ayetlerini felsefe başta olmak üzere bütün ilimleri içerdiğini söylemek uygun olmaz.(23) Şâtıbî'nin islamî ilimler dışındaki diğer ilim dalları ile ilgili söylediği bu hususlara katılmak mümkün değildir. Diğer taraftan onun zaten bununla ne kasdettiğini yukarıda Abdullah Draz'ın ifadeleriyle de açıklamaya çalıştık. Yine Kur'an ayetleri mutlak bilgileri ihtiva eder. Mutlak olanın ise değişmesi mümkün değildir. Halbuki insan devamlı bir değişim halindedir. Değişim halinde olan bir varlığın yaşayış tarzı ise dönemden döneme değişir. Yaşadığı dönem, o dönemdeki kültür anlayışı, bizzat insanın sahip olduğu kendi bilgileri onun mutlak olan bilgiyi algılamasını etkiler. İnsanın, kendi yaşayışını mutlak olan bilginin istediği şekle en yakın olarak yönlendirebilmesi için önce onu algılaması gerekir. Mutlak olan bilgi üzerinde zihin ameliyesi yapmak ise başka bilgilerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Zaten islamî ilimler dediğimiz de bu ilimler olmaktadır. Çünkü bu ilimler derin bir tefekkür sonucunda ortaya çıkmışlardır. Ancak mutlak olan bilgi gibi değişmez de değillerdir. İşte insanın mutlak bilgiyi anlamasında kültür ve zamanın anlayışının büyük etkisi vardır. Bir anlamda insanın Kur'an ayetlerini hayatına geçirebilmesi için onu anlamasına yardım edecek ara ilimlere ihtiyacı vardır. Bunların ise herhangi bir yararı olmadığını söylemek doğru olmaz. Aslında Şâtıbî'de mutlak bilgi ve onun yorumundan hareketle maksada en yakınını elde etmek için bir zihin faaliyeti içindedir.

Şâtıbî'nin ilmî konuda olmasını gerekli gördüğü bu yararlılık ilkesi bugün modern eğitimde daha çok öğretim konusunun seçiminde, işlenmesinde ve sonuç olarak da değerlendirilmesinde günlük yaşamın ihtiyaç ve zaruretlerinin temel alınmasını amaçlayan ilke olarak tarif edilen "hayatilik ilkesi"ile yakından ilgilidir. Şâtıbî'nin bugünkü anlamda olmasa bile bir çok yönleriyle işaret ettiği bu ilke xx. yüzyılın ilk çeyreğinde birçok eğitimci tarafından benimsenmiştir. Okullarda uygulanan öğretim programlarının öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve sorunlarına göre düzenlenmesi, bu görüş ve anlayışın bir sonucudur. Şâtıbî bu ilkeyi daha çok ilmî yararlılık açısından işlemeye çalışmıştır.

(23) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 52-55.

b) Asalet Normu (Sulbu'l-İlim)

Şâtıbî'ye göre öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken ilimlerde bulunması gereken ikinci norm asalettir. Şâtıbî'nin ifadesi ile ilmî konunun "ilmin özünü" oluşturması yani ilmin özünden, aslından olması gerekir, ilmin önemsiz formalitelerinden ve biçimselliğinden ibaret olmamalıdır. Şâtıbî ilmin bu normunun esas ve itimada şayan olan kısmını oluşturduğunu, tahsilin mihverini teşkil ettiğini ve ilimde rüsûh sahibi olanların nihaî amaçlarının ilmin bu kısmına ulaşmak olduğunu belirtir. Bunlar katî olan ya da katî bir esasa dayanan hususlardır. Şâtıbî ilmin özüne ait kısmın üç özelliğiyle diğer kısımlarından ayrıldığını söyler: 1. Genellik, 2. Değişmezlik, 3. Mahkum değil, hakim konumda olması veya edilgen değil, etken olması. Şâtıbî bu üç özelliğe sahip olan her ilmin; esas ve özü teşkil eden kısımdan olduğunu söyler.(24) Öyle anlaşılıyor ki, Şâtıbî ilmin özüne ait bu açıklamalarıyla ilim öğrenmek isteyenlerin dört elle sarılacağı ve gücü yettiğince öğrenmesi gerekli olan ilmin, bu olduğunu vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda onun ilmin yararlığı konusundaki açıklamalarına da uygun düşmektedir.

c) Eğlendiricilik Normu (Mülahu'l-İlim)

Şâtıbî'ye göre, ilmin kabul edilmesi gerekli olan üçüncü unsuru da, zihnin ve bedenin yorgun düşmesinin ardından insanın ihtiyaç hissettiği ilgi çekici ve anekdotlar içeren konularla öğrenciyi rahatlatmaktır. Bu kısım, ilmin özünden olmayıp, kesinlik taşımayan hususlardır. Bunlar kendiliklerinden ne katîdirler, ne de katî bir esasa bağlıdırlar; bilakis ya zannî bir esasa bağlıdırlar ya da katî bir esasa bağlı olsalar da ilmin özü ile ilgili üç özelliği oluşturan genellik, değişmezlik, mahkum değil hakim konumunda olması vasıflarından bir ya da daha fazlasını taşımamaktadırlar. Bunlar aklın, hayal gücüne dayalı anlık düşüncesinde ve ilk bakışta esası bozmaksızın çıkarmış olduğu şeylerdir.(25) Bu sebeple, Şâtıbî ilmin bu kısmını ilmin anekdotları olarak belirtmiştir.

Şâtıbî ilmin bu kısmında genellik vasfının bulunmamasının, ilmin özünü teşkil eden kısmından olmasını engellediğini söyler. Çünkü bir şeyin kâh işleyip kâh işlememesi, onun dikkate alınma ve kabul edilme derecesini zayıflatır ve gözardı edebileceği ihtimalini güçlendirir. Yine o ilmin yer yer geçerli olmaması, konusuna olan güvenin zayıflığına delâlet eder ve onu kasıtsız, tesadüfen meydana gelmiş olan şeyler mertebesine yaklaştırır. Sonuç olarak ona güvenilmez ve üzerine hüküm bina edilmez. İlmin bu kısmının değişmezlik özelliğinin bulunmaması da, ilmin özünü teşkil eden kısımla uyuşmaz. Çünkü,

(24) Bkz. Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 77-79.

(25) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 79.

bir mesele hakkında hüküm verilip, sonra bazı yer ve hallerde daha önceki konulan hükme muhalefet edilirse, o hükmün ya mutlak olmadığı halde, konulduğu biçimde bırakılması veya hâss olan bir konunun umûmî şekilde vaz' edilmesi gibi bir sebepten dolayı, hatalı ve batıl olduğu ortaya çıkar. Bu durumda onun üzerinde düşünen kimsenin hükme olan güveni kalmaz. Bu da onun ilmin özünü teşkil eden kısımdan olmaması demektir. Yine ilmin bu kısmının mahkum değil, hakim olması özelliğini de taşımaması, geçersizliğine yani ilmin özünü teşkil etmemesine sebeptir. Çünkü, bu çeşit bilgiler aklen doğru kabul edilse bile, kişileri rahatlatmanın dışında elde tutulur bir fayda temin etmemektedir. Bu durumda, bunlarla diğer eğlencelerin aynı olması gerekir. Eğer aklen doğru kabul edilmemiş ise zaten hemen reddedilir. Şâtıbî'ye göre, Sofistlerin ve benzeri akımların konuları ve elde ettikleri bilgiler bu türdendir.(26)

Şâtıbî ilmin özüne bu özelliklerden bir ya da birkaçının bulunmaması sebebiyle ilmin özünden sayılmayan bu kısımla ilgili bazı örnekler de vermektedir. Şâtıbî'nin verdiği bu örnekler bu bilgileri kabul etmediği anlamında değil, bilakis bu tür bilgilerin ilmin özünü oluşturmadığını vurgulaması ve birinci derecede öğrenilmesi gerekenin ilmin özüne ait olan bilgiler olduğuna dikkat çekmesi açısından önemlidir. Yoksa Şâtıbî ilmin bu kısmına ait bilgilerin ilmin özüne ulaşmaktaki aracılıklarını gözardı etmemektedir. Daha da önemlisi Şâtıbî'nin ilmin özünü teşkil etmeyen fakat anekdotlarını teşkil eden bu kısımla ilgili verdiği örneklerden aşağıya özetle iktibas ettiklerimiz, daha sonraki dönemlerde esas amaçtan uzaklaşmaya, kitapların haşiyelerle dolmasına, insanların ikinci dereceden bilgilerle ilgilenmelerine ve Şâtıbî'nin deyimiyle bunlar, ikinci derecedeki bu bilgilerin ilmin özü gibi öğretilmesine ve öğrenilmesine sebep olmuştur. Şâtıbî'nin burada önemle vurguladığı bir diğer önemli husus da, öğrencinin bu tür bilgilerden belirli ölçülerde yararlanması gerektiği yoksa bütün vaktini ve gayretini bunlara hasretmemesi gerektiğiyle ilgilidir. Çünkü ilmin özü bunlardan daha önde gelir. İlgili örnekler şöyledir:

1. Manası aklen kavranamayacak ve özellikle de ibadetle ilgili konularda, elde edilmeye çalışılan hikmetler. Örnek olarak, abdestte belli organların yıkanması; namazın, ellerin kaldırılması, kıyam rükû, sücûd... gibi belli fiillerin yapılması şeklinde kılınması; orucun gece değil de gündüze has olması; namazın başka vakitlerde değil de tayin edilen vakitler içerisinde kılınması ve böylece vakitlerin belirlenmesi; haccın belli davranışlardan meydana gelmesi ve belli mekanlarda ifa edilmesi ve Kabe'nin tavaf edilmesi ve benzeri daha pek çok akılla kavranılması mümkün olmayan ve ulaşılamayan ibadetle ilgili konularda elde edilmeye çalışılan hikmetler bu türdendir. Bazıları çıkarak kendi akıllarınca bu

(26) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 79-80.

tür ibadetlerin hikmetlerini ortaya koymakta ve Allah'ın bunlardan maksadının kendi buldukları hikmetlerin gerçekleşmesi olduğunu iddia etmektedirler. Bunlar tamamiyle zan ve tahminden ibarettir ve kendi konularında genellik arzetmeyen bilgilerdir.(27)

2. Müselsel hadislerin rivayetinde olduğu gibi hiç gerekmediği ve bir zorunluluk da ifade etmediği halde haber ve sözlerden keyfi yükümlülükler çıkararak böyle bir istek varmış gibi davranılması.(28) Şâtıbî'nin dediği bu kısım bilgiler özellikle hadislerden hiç de ilgili olmadığı halde fıkhî hükümlerin çıkarılmasında oldukça fazla kullanılmıştır.

3. Tevatüre ulaşma gibi bir niyet olmaksızın, hadislerin lüzumundan fazla yollardan tahricine çalışma da bu tür bilgileri oluşturur.(29) Şâtıbî burada özellikle amaca doğrudan hizmet etmeyen ve hiç bir yarar temin etmeyen bu tür bilgilerle vakit kaybedilmesini eleştirir.

4. Müjde verme ve uyarmaya yönelik olmayan hususlarda, kişinin kendi rüyasından çıkardığı neticeler de ikinci derecedeki bilgileri oluşturur. Birçok insan ilmî meseleler hakkında rüyalar ve onlardan çıkarılan neticelerle açıkca istidlallerde bulunmaktadırlar. Çünkü, bu bilgi doğru da olsa, onun temelini oluşturan rüya bu tür istidlaller için dinen muteber değildir.(30)

5. Pratik (amelî) bir netice doğurmayan ihtilaf konuları. Bu özellikle de Arapça'da bolca rastlanır. Arapça'da kelimelerin kökü, yapısı vb. ile ilgili yapılan tartışmalar pratik bir netice vermeyen hususlardır. Dolayısıyla bu tür meseleler, ilmin özü dışında kalmaktadır.(31)

6. İlmî ve amelî manalar ortaya konulurken şiire dayanmak. Bu yol üzerinde daha çok ehl-i tasavvuf yürümekte; kitaplarında ve makamlarının belirtilmesi sadedinde şiiri çokca kullanmaktadırlar. Bu gibileri şiirlerin manalarını ortaya koymakta ve onların gereği ile ahlâklanılmasını istemektedirler. Bu tür bilgiler de ilmin özünden değildir. Ancak ince manalı şiirlerde, tabiatı yumuşatma ve nefisleri arzulanan istikamette coşturma ve harekete geçirme gibi özellikler bulunduğu için ikinci derecede önemli olan bilgilerden sayılır. Şiirin bu özelliğinden dolayı genelde vaizler, ondan yararlanmayı kendilerine adet edinmişler ve vaazları esnasında bolca kullanmışlardır.(32)

7. Tam olarak açıklığa kavuşmamış bir konuda manaların yerleşmesi için iyi

(27) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 80.
(28) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 81.
(29) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 82.
(30) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 82.
(31) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83.
(32) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83.

halleriyle bilinen insanların sözleriyle istidlalde bulunmak. Bu da o zata karşı duyulan hüsnüzan üzerine bina edilen bir istidlal şeklinden başka bir şey değildir. İyi hal ve fazileti herkesce bilinen insanların sözlerine karşı insanlar meyilli olduklarından, bu kimselerin sözlerini hiç bir kayda bağlı olmaksızın almak bu türdendir. Bu bilgiler de ilmin özünden sayılmazlar. Çünkü, bu kimseler uygulamada doğrulukları şaşmaz değildir, hata da edebilirler. Bu sadece bir yaklaşım olarak alınır.(33)

8. Allah'ın veli kullarından olan hal ehlinin sözleri. Bunların sözleriyle istidlal de aynı şekilde ilmin özünü oluşturmayan kısımdandır. Şöyle ki, bunlar kendilerini Allah'ın hizmetine vakfetmişler ve her şeyden el-etek çekmişlerdir. Onların bu tarafları ağır basarak, Allah'tan başka her şeyden vazgeçilmesi gibi konuları işlemişler ve bunun gereğini vurgulamışlardır. Bunların tekliflerini çoğu insan yapabilecek güçte değildir. Oysa ki, onlar bunu bütün herkes için konuşmaktadırlar. Bu ise, mümkün değildir. Kısaca bu tür istidlaller de ilmin özünü teşkil eden kısmı oluşturmaz.(34)

Şâtıbî ilmin asalet ve eğlendiricilik normu olmayan bir üçüncü kısımdan da bahseder. İlmin bu kısmı, onun ne özünü oluşturan ne de zannî ve ikinci derecede önem arzeden kısımlarındandır. Ne katî ne de zannî bir esasa bağlı değillerdir. Bunlar muteber ilimler, amel ve itikat konularında kendilerine müracaat edilen prensiplere baş vurularak ortadan kaldırılması gereken bilgilerdir. Çoğu kez bunlar hakkın iptalini ve batılın teşvikini amaçlayan şeylerdir. Bunlar ilim değildir. Çünkü, aslı esası ve sabit kriterleri yoktur ve yine hakim konumda ve genellik özelliğine sahip değillerdir. Bu nedenle ilmin özüne ait bilgiler kısmına dahil edilemezler. Bu tür bilgiler yine ikinci kısmından da değildir; çünkü, ilmin anekdotlarını oluşturan bu kısım, akılların güzel bulduğu, nefislerin meylettiği bilgilerdir. Yine bu bilgilerde ilmin verilerine ters düşen, onlarla uyuşmayan hususlar bulunmamakta ve kısmen de olsa bir esasa dayanmaktadırlar. Bu üçüncü kısım ise öyle değildir; Bu bilgiler ilmin esas ve anekdotlarını teşkil eden bilgilerin özelliklerinden hiçbirisine sahip değildir. Şâtıbî bu kısmın örneğini, Bâtıniyyenin Kur'an te'vili karşısındaki tutumlarının sonucu olarak ortaya koydukları bilgilerin teşkil ettiğini söyler. O, batinîlerin Kur'an ayetlerini zâhir manalarından çıkararak, asıl maksadın bunların ötesinde bâtınî manalar olduğunu; bunlar da akıl ya da düşünce yolu ile ulaşmanın mümkün olmadığını, bunların ancak masum imama tabi olunmak suretiyle, onun vasıtası ile elde edilebileceğini iddia ederler, der ve Gazzali ve İbnu'l-Arabi'nin bunların içyüzlerini ortaya koyduklarını söyler: Şâtıbî, Bâtınîyye'nin bu iddialarının kısmen

(33) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83.

(34) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83-84.

tür ibadetlerin hikmetlerini ortaya koymakta ve Allah'ın bunlardan maksadının kendi buldukları hikmetlerin gerçekleşmesi olduğunu iddia etmektedirler. Bunlar tamamiyle zan ve tahminden ibarettir ve kendi konularında genellik arzetmeyen bilgilerdir.(27)

2. Müselsel hadislerin rivayetinde olduğu gibi hiç gerekmediği ve bir zorunluluk da ifade etmediği halde haber ve sözlerden keyfi yükümlülükler çıkararak böyle bir istek varmış gibi davranılması.(28) Şâtıbî'nin dediği bu kısım bilgiler özellikle hadislerden hiç de ilgili olmadığı halde fıkhî hükümlerin çıkarılmasında oldukça fazla kullanılmıştır.

3. Tevatüre ulaşma gibi bir niyet olmaksızın, hadislerin lüzumundan fazla yollardan tahricine çalışma da bu tür bilgileri oluşturur.(29) Şâtıbî burada özellikle amaca doğrudan hizmet etmeyen ve hiç bir yarar temin etmeyen bu tür bilgilerle vakit kaybedilmesini eleştirir.

4. Müjde verme ve uyarmaya yönelik olmayan hususlarda, kişinin kendi rüyasından çıkardığı neticeler de ikinci derecedeki bilgileri oluşturur. Birçok insan ilmî meseleler hakkında rüyalar ve onlardan çıkarılan neticelerle açıkca istidlallerde bulunmaktadırlar. Çünkü, bu bilgi doğru da olsa, onun temelini oluşturan rüya bu tür istidlaller için dinen muteber değildir.(30)

5. Pratik (amelî) bir netice doğurmayan ihtilaf konuları. Bu özellikle de Arapça'da bolca rastlanır. Arapça'da kelimelerin kökü, yapısı vb. ile ilgili yapılan tartışmalar pratik bir netice vermeyen hususlardır. Dolayısıyla bu tür meseleler, ilmin özü dışında kalmaktadır.(31)

6. İlmî ve amelî manalar ortaya konulurken şiire dayanmak. Bu yol üzerinde daha çok ehl-i tasavvuf yürümekte; kitaplarında ve makamlarının belirtilmesi sadedinde şiiri çokca kullanmaktadırlar. Bu gibileri şiirlerin manalarını ortaya koymakta ve onların gereği ile ahlâklanılmasını istemektedirler. Bu tür bilgiler de ilmin özünden değildir. Ancak ince manalı şiirlerde, tabiatı yumuşatma ve nefisleri arzulanan istikamette coşturma ve harekete geçirme gibi özellikler bulunduğu için ikinci derecede önemli olan bilgilerden sayılır. Şiirin bu özelliğinden dolayı genelde vaizler, ondan yararlanmayı kendilerine adet edinmişler ve vaazları esnasında bolca kullanmışlardır.(32)

7. Tam olarak açıklığa kavuşmamış bir konuda manaların yerleşmesi için iyi

(27) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 80.
(28) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 81.
(29) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 82.
(30) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 82.
(31) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83.
(32) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83.

halleriyle bilinen insanların sözleriyle istidlalde bulunmak. Bu da o zata karşı duyulan hüsnüzan üzerine bina edilen bir istidlal şeklinden başka bir şey değildir. İyi hal ve fazileti herkesce bilinen insanların sözlerine karşı insanlar meyilli olduklarından, bu kimselerin sözlerini hiç bir kayda bağlı olmaksızın almak bu türdendir. Bu bilgiler de ilmin özünden sayılmazlar. Çünkü, bu kimseler uygulamada doğrulukları şaşmaz değildir, hata da edebilirler. Bu sadece bir yaklaşım olarak alınır.(33)

8. Allah'ın veli kullarından olan hal ehlinin sözleri. Bunların sözleriyle istidlal de aynı şekilde ilmin özünü oluşturmayan kısımdandır. Şöyle ki, bunlar kendilerini Allah'ın hizmetine vakfetmişler ve her şeyden el-etek çekmişlerdir. Onların bu tarafları ağır basarak, Allah'tan başka her şeyden vazgeçilmesi gibi konuları işlemişler ve bunun gereğini vurgulamışlardır. Bunların tekliflerini çoğu insan yapabilecek güçte değildir. Oysa ki, onlar bunu bütün herkes için konuşmaktadırlar. Bu ise, mümkün değildir. Kısaca bu tür istidlaller de ilmin özünü teşkil eden kısmı oluşturmaz.(34)

Şâtıbî ilmin asalet ve eğlendiricilik normu olmayan bir üçüncü kısımdan da bahseder. İlmin bu kısmı, onun ne özünü oluşturan ne de zannî ve ikinci derecede önem arzeden kısımlarındandır. Ne katî ne de zannî bir esasa bağlı değillerdir. Bunlar muteber ilimler, amel ve itikat konularında kendilerine müracaat edilen prensiplere baş vurularak ortadan kaldırılması gereken bilgilerdir. Çoğu kez bunlar hakkın iptalini ve batılın teşvikini amaçlayan şeylerdir. Bunlar ilim değildir. Çünkü, aslı esası ve sabit kriterleri yoktur ve yine hakim konumda ve genellik özelliğine sahip değillerdir. Bu nedenle ilmin özüne ait bilgiler kısmına dahil edilemezler. Bu tür bilgiler yine ikinci kısmından da değildir; çünkü, ilmin anekdotlarını oluşturan bu kısım, akılların güzel bulduğu, nefislerin meylettiği bilgilerdir. Yine bu bilgilerde ilmin verilerine ters düşen, onlarla uyuşmayan hususlar bulunmamakta ve kısmen de olsa bir esasa dayanmaktadırlar. Bu üçüncü kısım ise öyle değildir; Bu bilgiler ilmin esas ve anekdotlarını teşkil eden bilgilerin özelliklerinden hiçbirisine sahip değildir. Şâtıbî bu kısmın örneğini, Bâtıniyyenin Kur'an te'vili karşısındaki tutumlarının sonucu olarak ortaya koydukları bilgilerin teşkil ettiğini söyler. O, batinîlerin Kur'an ayetlerini zâhir manalarından çıkararak, asıl maksadın bunların ötesinde bâtınî manalar olduğunu; bunlar da akıl ya da düşünce yolu ile ulaşmanın mümkün olmadığını, bunların ancak masum imama tabi olunmak suretiyle, onun vasıtası ile elde edilebileceğini iddia ederler, der ve Gazzali ve İbnu'l-Arabi'nin bunların içyüzlerini ortaya koyduklarını söyler: Şâtıbî, Bâtınîyye'nin bu iddialarının kısmen

(33) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83.

(34) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 83-84.

hurûfîlik ve ilm-i nücûma dayandığının ve son zamanlarda da bu tür ilimle ilgisi olmayan şeylerin oldukça fazla yaygınlaştığının da altını çizer.(35)

Şâtıbî bazen ilmin özünü oluşturan kısmın anekdot kısmından sayılmasının veya özünden olan kısmın ilmin ne özünü ne de anekdotunu oluşturan kısmına da girmesinin mümkün olabileceği durumların da olabileceğini söyler. Şâtıbî özellikle ilmin özünü oluşturan bilgilerin, ilmin ne özünü ne de anekdotunu oluşturan kısma girmesi gereken durumun İslam eğitimi için tehlike arzettiiğini vurgular. Çünkü, bu islamî eğitim metoduna aykırı olarak ilmî meselelerin ehil olmayan kimselere yahut aklı henüz küçük meseleleri anlayabilecek olan kimselere büyük meseleleri anlatmaya kalkmak ve bununla da övünmek gibi durumlarında tasavvur edilebilir. Bu karşıdaki insanı büyük sıkıntılara düşürür. Bunlardan en tehlikelisi de Hz. Ali'nin şu sözünde ifadesini bulmaktadır: "İnsanlara akıllarının aldığı şekilde konuşun, Allah ve Rasülünün tekzib edilmesini ister misiniz?" Bu tür sözler bazen dinleyiciler üzerinde fitne tesiri yapabilir.(36) Hakikaten Şâtıbî burada günümüz eğitiminin önemle üzerinde durduğu bir meseleye işaret etmektedir. İnsanlara kendi bilgi ve zekâ seviyelerinin üstünde bilgi vermek hem eğitim açısından hem de kişinin geleceği açısından bir yarar sağlamamaktadır. Eğitim açısından sağlamaz; çünkü ferd eğer o bilgileri anlayabilecek bir kültür ve zihin gelişimine sahip değilse harcanan emek ve zaman boşuna gidecektir. Eğitimin araştırmaları bunu açıkca göstermektedir. Geleceği açısından bir fayda sağlamaz; çünkü ferd kendisine verilen bilgileri anlayabilecek ve değerlendirebilecek bir seviyede olmadığı için psikolojik olarak içinde bulunduğu durumdan daha kötü bir duruma düşecektir.

Yine Şâtıbî'ye göre, ilmin özünü teşkil eden bilgilerin ilmin ne özünü ne de anekdotlarını oluşturmayan kısmından sayılması gibi bir durum söz konusu olabiliyorsa, anekdotları kısmından olan bilgilerin de üçüncü kısmından sayılabilmeleri diğerine göre daha mümkündür. Çünkü ona ilmin özünü oluşturan kısmından daha yakındır. Gerçek bir ilim adamının eğitim ve öğretimde mutlaka bu hususlara dikkat etmesi gerekir. Aksi halde o bir eğitimci olamaz; bilakis kendisinin bir öğretmene ihtiyacı vardır demektir. Eğitim öğretim sırasında ilmin esasını oluşturan bilgilerin öncelikle öğretilmesi gerekenler olduğunu söyleyen ve öğretmeninbu hususlarda dikkatli olmasına işaret eden Şâtıbî, bu noktadan hareketle kitap üzerinde mütalaada bulunan öğrencinin islamî ilimlerde; usûl vu furûunda; aklî ve naklî ilimlerde derinleşmedikçe, taklid ve mezhep taassubundan kurtulmadıkça ona tenkitçi bir gözle ya da ondan istifade amacı ile bakması uygun değildir demektedir. Eğer böyle bir seviyeye ulaşmadan üzerinde çalıştığı kitabı değerlendirmeye kalkarsa, o takdirde o kitabın muhtevasının her

(35) Bkz. Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 85-86.

(36) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 87.

ne kadar aslında hikmet ise de, arazî olarak ona fitne tesiri yapmasından korkulur diyen Şâtıbî, burada çok önemli bir ilmî metoda da işaret etmektedir.(37)

2. ÖĞRETMEN UNSURU

Öğretim sürecinde öğretmen öğretmeyi kılavuzlayan ve sağlayan kişidir. Öğrenme öğrencinin kendisi tarafından elde edilen bir sonuçtur ve öğrenme yaşantıları sonucu meydana gelir. Öğretmenin görevi, çeşitli öğretim yöntem ve tekniklerinden yararlanarak öğrenme yaşantıları düzenlemek, olumlu ve amaca uygun davranışların öğrenci tarafından kazanılıp kazanılmadığını değerlendirmektir. Yine öğretmen ilmi öğrencinin aklına ve kalbine nakletmede kaçınılmaz bir vasıtadır. Bu sebeple belki öğretmen bu süreçteki en önemli faktörlerden biridir ve Şâtıbî de bu önemli unsur üzerinde ilmî mukaddimelerinin onikincisinde hassasiyetle durur. İlim tahsilinde amaca ulaştırıcı en kestirme ve sağlam yolun o ilmi tam ve noksansız bir şekilde elde etmiş uzmanından alınması gerektiğini ifade eden Şâtıbî, Allah'ın isana öğrettiği bilgilerin iki çeşit olduğunu söyler:

a) Zarûrî olan, nereden ve nasıl olduğu bilinmeyen, bilakis kişinin yaratılışında mündemiç bulunan bilgilerdir. Bunlar insanın dünyaya daha doğar doğmaz memeyi ağzına alarak sormaya başlaması gibi hissî; kişinin kendi varlığını bilmesi, iki zıddın bir arada bulunamayacağı gibi aklî bilgilerdir.(38)

b) Şuurlu ya da şuursuz öğretim yoluyla öğrenilen bilgilerdir. Seslerin algılanması, kelimelerle konuşulması, eşyanın isimlerinin öğrenilmesi... vb. zarûrî olan çeşitli davranışlar gibi. Bunlar hissî olan, duyularla edle edilen bilgilerdir. Aynı şekilde akıl ve düşünce yoluyla elde edilen nazarî ilimler de bu türdendir. İşte Şâtıbî düşünce ve istidlale ihtiyaç duyan bu ilimlerin öğrenilmesinde mutlaka bir öğretmene ihtiyaç olduğunu belirtir. Gerçi insanların bu konuda ihtilaf ettiklerini ve "öğretmensiz ilim tahsilinin mümkün olup olmadığı" konusunda farklı görüşler ileri sürdüklerini de söyleyen Şâtıbî, bunun mümkün olabileceğini ancak öteden beri sürüp gelen vakıanın ilim tahsilinde mutlaka bir öğretmene ihtiyaç gösterdiğine ve bu hususun, ilim tahsilinde herkesin üzerinde birleştiği bir nokta olduğuna da dikkat çekmektedir. Diğer taraftan ilim tahsilinde öğretmen unsurunun şüphesiz bir anahtar durumunda olduğunu ve öğretmensiz ilim tahsilinin olmayacağına en büyük delil olarak da ittifakı gösteren Şâtıbî, "İlim adamların göğüslerinde idi. Sonra kitaplara intikal etti; fakat onların anahtarları hep erbabının ellerinde kaldı" sözünün de ilmin mutlaka uzmanından alınmasının zaruretine işaret olarak gösterir. Şâtıbî, şu hadisi de bu

(37) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 87.
(38) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 91.

konuda bir dayanak olarak gösterir: 'Yüce Allah ilmi insanların arasından bir çırpıda çekip çıkararak almaz. Ancak onu ulemayı almak suretiyle kabzeder.'[39]" [40]

Öğretmen unsurunun öğretimdeki gerekliliğini ortaya koyan Şâtıbî, mutlaka öğretmen olacak kişinin alanında uzman olmasının ve ilmine vakıf bulunmasının gereğine işaret etmek suretiyle de bir öğretmende bulunması gerekli özelliklere işaret etmektedir. Şâtıbî'nin, öğretmende bulunması gerekli olan vasıflarla ilgili görüşleri, iyi bir öğretmenin hem konu alanının uzmanı hem de bilgi ve becerileri öğrencilerine aktarmasına yardımcı olacak öğretmenlik bilgisine sahip olması yönündeki günümüz anlayışına yakın bir yaklaşımdır. O özellikle öğretmen olacak kişinin ilmine vakıf bulunmasından önce ehil olması gerektiği ile ilgili vasfını birarada değil, ayrı ayrı zikrederek buna dikkat çekmektedir. Ancak öğretmende bulunması gereken bu iki özelliği sayan ve bu konuda bilginler arasında ittifak olduğunu vurgulayan Şâtıbî, öğretmenin daha çok alanının uzmanı olması özelliği ile ilgilenir ve bu vasıfla ilgili olarak da şunları söyler: "Hangi ilim dalı olursa olsun, öğretmende (alimde) olmasını şart koştukları hususlardan biri de, o ilmin esaslarına, hangi temeller üzerine kurulduğuna vakıf ve o ilim dalıyla ilgili amacını ifadeye kadir olması, onun gereklerini bilmesi ve o ilim dalında ortaya çıkan şüphelerin izalesine kadir olmasıdır."[41] Ancak öğretmenin de bir insan olduğunu ve ilmin fer'i meseleleri yayıldıkça ve birbirleri üzerine binince birbiriyle karışması sebebiyle onun da hiç hata yapmaması gibi bir şartın da bulunmadığını söyleyen Şâtıbî, ilim öğreten kişinin muhtemel hatalarının olabileceğini ve bunların da şu hususlardan kaynaklanabileceğini söyler:

a) Fer'i meselelerin aynı ilimdeki farklı esaslardan doğduğu sanılabilir ve bu bir problem ortaya çıkarabilir. Yani bir esasa bağlı fer'iden, başka bir fer'i doğmuş olabilir. Bu her iki fer'in de kendilerine has ayrı ayrı esasları olduğu sanılabilir ve problem doğurur.

b) Meselenin bazı esaslara bağlı olduğu gizli kalabilir ve ilim öğreten bu gizlilik sebebiyle onu ihmal edebilir. Oysa ki, durum öyle değildir. Yani bazen birtakım fer'i meseleleri ircâ edecek bir esas bulamaz.

c) Benzerlik yönleri teâruz eder ve mesele çatallaşır. Yani bazen fer'i meselenin iki esastan hangisine bağlı olduğu karışır. Bu durumda alim tercih yollarından birini kullanarak kendisine en uygun geleni tercih eder. Ancak Şâtıbî, belirtildiği üzere bunların bir öğreticide ortaya çıkmasının bir eksiklik olarak değerlendirilemeyeceğini de vurgular.[42]

(39) Buhâri, İlim 34; Müslim, ilim 13; Tirmizi, ilim 5.

(40) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 91-92.

(41) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 92.

(42) Bkz. Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 93.

Bir öğretmende bulunması gereken vasıfları belirten Şâtıbî, uzman bir öğreticide olması gereken bazı emare ve işaretler olduğunu da söyler. Ancak Şâtıbî'nin, uzman bir öğreticide bulunması gerektiğini söylediği bu emareleri onun yaşadığı dönem gözönünde bulundurularak değerlendirmek gerekir. Fakat bunlar yine öyle emarelerdir ki, bugün için dahi geçerliliklerini korumaktadır. Şâtıbî bu emareleri üç madde de açıklar:

1. Bildiğiyle amel etmek. Alimin (öğretmenin) sözü işine uygun olmalıdır. Eğer sözü farklı, işi farklı ise o kendisinden ilim alınmaya ve o ilimde kendisine uyulmaya ehil değildir.(43) Dini bilgileri öğreten bir kişi olarak, bu bilgilerin öğretimini yaptıran öğretmen ve özellikle de günümüzdeki din dersi öğretmeni şüphesiz insanüstü biri değildir. Fazlalıkları ve noksanlıkları ile o da bir insandır. Öğrenciler onu önünde yere kapanılacak bir ruhani olarak gözlerinde büyütmezler. Fakat onun dürüst olmasını beklerler. Dini bilgileri öğreten kişi her yönden mükemmel, birinci sınıf bir Müslüman olmayabilir. O da Müslümanlardan biridir ve öyle değerlendirilebilir. Yeter ki samimi olsun. Bu sebeple, Şâtıbî'nin burada bir öğretici de işaret olarak gösterdiği bu özellik, dini bilgilerin öğreticileri için diğerlerine göre daha öncelikli olmaktadır. Elbette bu emare bütün ilimleri öğreten kişilerde de bulunması ümit edilen bir husustur.

2. O ilimde bizzat uzmanlarının elinde yetişmiş olması gereklidir. İlmi onlardan almalı, onlarla hep beraber olmalı, onların terbiyesinde yetişmelidir. Böylece o da en uygun bir şekilde kendi öğretmenlerinin (üstadlarının) sahip olduğu vasıflara ulaşacaktır: Selef-i salihin durumu böyleydi.(44) Şâtıbî sahabenin bu özelliği ile ilgili birçok örnekler verir.

3. İlmi aldığı kimseye iktidada bulunması, uygun göstermesi ve onun edebiyle edeplenmesidir.(45)

3. METOD UNSURU

Günümüz eğitimcilerine bilinen ve kabul edilen görüşe göre ilmi konunun faydalı bir temel unsur olması, öğretmenin ilmi gerçekliği yakalamış, ihtisas sahibi, ilmi, psikolojik ve ahlaki vasıfları bünyesinde toplamış birisi olması, öğrencilere muhtevayı ulaştırmasında doğru bir metodu bulunmadıkça öğretim sürecinde yeterli olmamaktadır. Çağdaş eğitimin üzerinde ısrarla durduğu ve ilmî araştırmalar yaptığı bu hususa Şâtıbî'de önemle dikkat çeker. Şâtıbî'nin metod konusunda yaptığı açıklamalarından anlaşıldığına göre o bugünkü anlamda eği-

(43) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 93.

(44) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 93; Örnekler bkz. eş-Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s.94-95.

(45) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 95.

timde kullanılan öğretim stratejisi kavramını kullanmamakla beraber bu kavramla özdeşen ifadelere yer vermektedir.

Öğretim faaliyetlerin düzenlenmesinde, öğrenci özelliklerine uygun olarak öğretim hedefleri ve kapsam belirlendikten sonra, kapsamın nasıl sunulacağına karar verilmesi gerekir. Kapsamın sunulmasında kullanılan pek çok öğretim yöntem ve teknikleri vardır. Ancak, öğretmenin kullanacağı yöntem ve tekniklerin doğru seçimi için öncelikle öğretim stratejisinin tesbiti gerekir. Öğretim stratejisi, öğretimin, hedeflere ulaşmak amacıyla örgütlenmesinde izlenecek yoldur. Şâtıbî özellikle öğretilecek olan ilmi konuyu ve bunun vasıtasıyla ulaşılacak hedefleri belirlemeye çalışır ve daha çok öğretim faaliyetlerinin öğretmen tarafından düzenlenip yürütüldüğü, öğrencilerin ise çoğunlukla dinleyici konumunda ve iletişimin öğretmenden öğrencilere doğru olduğu ve daha çok açıklayıcı bir süreç olan öğretmen merkezli bir yaklaşımdan ağırlıklı olarak söz eder. Ancak o, öğrenci merkezli bir yaklaşımı da ihmal etmez. Şâtıbî'nin öğretim sürecinde üzerinde durduğu metodlar şunlardır:

a) Müşâfehe Metodu: Öğretmenden bizzat şifâhî olarak ilim almak. Şâtıbî bu yolun ilim tahsilinde iki açıdan en faydalı ve sağlıklı metod olduğunu söyler. Bunlar:

1. Öğretmen ile öğrenci arasında Allah'ın koymuş olduğu bir hususiyet bulunmaktadır ve ilim tahsilinde bulunan herkes bunu görür. Nice meseleler vardır ki, öğrenci onu kitaptan okumakta, ezberlemekte ve defalarca tekrar etmekte fakat bir türlü anlamamaktadır. Aynı şeyi öğretmenin anlatması halinde ise anında anlamaktadır ve orada konu hakkında ilim sahibi olmaktadır. Bu anlayış ya hal karineleri veya öğretmenin öğrencinin hatırına gelmeyen fakat asıl problemi oluşturan noktayı açıklaması gibi hususlardan oluşan hissi bir durum neticesinde olmaktadır.

2. Ya da bunun ötesinde manevi fetih diyebileceğimiz başka birşey vardır; Allah öğrencinin, öğretmenin huzuruna varıp onun ilmine olan ihtiyacını ortaya koyarak durması, öğretmene gönlünü açması neticesinde onun basiretini açmakta ve böylece öğrenci o meseleyi kolayca anlamaktadır.(46)

Şâtıbî'nin aslında daha çok dini ve ağırlıklı olarak tasavvufi bir yorumu da ekleyerek ifade ettiği bu metod, günümüzde açıklayıcı öğretim diye adlandırdığımız öğretmenin genelden özele doğru gerçekleştirdiği ve öğretmenin aktif olduğu bir yaklaşımdır ki, bu yaklaşımda öğretmen öncelikle kapsamla ilgili temel kavram, bilgi ve ilkeleri öğrencilere açıklar. Şâtıbî aslında birinci maddede bunu vurgular ancak işin içine dini bir yorum katmayı da ihmal etmez.

(46) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 96.

Hatta o, bunun "yadırganacak bir durum olmadığını"(47) söylerken dahi burada aklın ilk etapta hoş karşılamayacağı bir durum olabileceğinin de farkındadır. Yine bu anlayış ve izah tarzı, Şâtıbî'den önce de Hadis kitaplarında sıkça bahsedilen ilim tahsilindeki adapla ilgili geçen bahislerdeki klasik anlayışdan farklı bir tutum değildir. Şâtıbî bu sözlerine dayanak olarak Hanzala hadisini delil getirir: Bilindiği üzere Hanzala el-Üsseyidî, Hz. Peygambere gelerek, kendisinin huzurunda iken iyi halde olduklarını, hep manevi bir hâl üzere bulunduklarını, fakat huzurdan ayrıldıklarında kendilerinde bu hâlin kalmadığını ifadeyle şikayette bulunmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine: "Siz eğer her zaman benim yanımda bulunduğunuz gibi olsanız, melekler kanatlarıyla sizleri gölgelerdi"(48) buyurmuşlardı.(49) Şâtıbî'nin burada bahsettiği husus, bir metod veya bir teknik olmaktan öte psikolojik bir olayla ilgilidir. Günümüzde de ilim çevresinde olan o havayı teneffüs eden kimse ile etmeyen kimse arasında meselelere ilgi duyma açısından oldukça farklılıklar vardır.

Şâtıbî'nin müşâfehe metodunu açıklarken özellikle yazı yoluyla ilim alınması konusunda söyledikleri de çok enteresandır. Onun, "ilk nesillerden tahsil sırasında yazı yoluyla ilim alanlar çok azdı, onlar not tutmayı iyi karşılamazlardı. Nitekim İmam Mâlik bunu hoş karşılamamış ve kendisine de: Ya nasıl yapalım? diye soranlara: 'Ezberlerseniz, anlarsınız, sonunda kalbinize onun aydınlığı vurur ve onu yazmaya artık ihtiyaç duymazsınız' demiştir"(50) ifadeleri ise kendisinin öğretimdeki en önemli unsurlardan birisi olarak gördüğü öğretmen faktörüne verdiği önemden kaynaklanmaktadır ve yazının ilim öğrenme konusunda öğretmenin yerini tutamayacağına bir delilidir. Bunu aşağıda görüleceği üzere bizzat kendisinin mütâlaayı bir metod olarak vermesinden de anlamak mümkündür. Yine İmam Mâlik'in yukarıdaki sözü Muvatta'ı tedvin etmiş birisi olarak bu ifadelerindeki kasdı, verdiği fetvalarla ilgili olmalıdır. Çünkü belki daha sonra görüşü değişecektir, fakat yazılan fetvaları çeşitli yerlere gidecek ve oralarda yerleşecek ve böylece bunun zararı olacaktır. Diğer taraftan yazıya değil de hıfza dayalı bir geleneğin olması da bu metodun öncelikli olmasında önemli bir etken olmuştur. Bilindiği gibi Araplar edebiyatta ileri gitmişler ve hıfz ile bunu en tesirli hale getirmişlerdir. Böylesine köklü bir anlayıştan birden kurtulmak ta kolay değildi.

b) Mütâlaa Metodu: İlim tahsilinde ikinci metod da tasnif ve tedvin edilen kitapları mütâlaa etmektir. Ancak bunun Şâtıbî'ye göre iki şartı vardır:

(47) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 96.
(48) Tirmizi, Sıfâtu'l-Kıyame, 20.
(49) Bkz. Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 96.
(50) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 96.

1. O ilmin amaçlarını ve ıstılahlarını daha önceden öğrenmiş olmak ve o kitabın mütalaası için gerekli olan altyapıya sahip olmak.(51) Şâtıbî bu noktaya şifâhî tahsil ya da ona bağlı usullerle ulaşabileceğini söyler. Şâtıbî, daha önce zikredilen "İlim adamların göğüslerinde idi. Sonra kitaplara intikal etti; fakat onların anahtarları hep erbabının ellerinde kaldı" sözünün de bu manaya geldiğini ve kitaplar yalnız başlarına öğrenciye hiç bir şey vermezler; mutlaka öğretmenlerin onları açmaları, öğrenciyi elinden tutarak onların içine sokmaları gerekmektedir.(52) ifadelerini de tekrarlayarak yeniden bu metodda öğretmenin aktif ve rolü olduğuna işaret eder.

2. Her ilimde ilk kaynaklar seçilmelidir.(53) Şâtıbî'nin zikrettiği bu husus özellikle Osmanlı medreselerinin son zamanlarında içine düştüğü durum gözönünde bulundurulursa çok önemli ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Günümüzde de ilmî anlayış olarak çok dikkat edilen ve vazgeçilmeyecek bir meseledir.

c) Takrib (Yaklaştırma) Metodu: Şâtıbî herhangi bir şeyin öğrenilmesi için gerekli olanın, bazen takribî bir yolla ve çoğunluğun anlayabileceği bir tarzda olabileceğini söyler. Fakat bazen de gerçekleşmesi farzedilse bile bunun böyle olmayacağını da ifade eder. Yine Şâtıbî'ye göre yaklaştırma metodu istenilen ve üzerine dikkat çekilen kısımdır. Mesela "melek"in ne demek olduğu sorulduğunda, "O Allah'ın yaratıklarından bir yaratıktır ve onun emrinde çalışır" denilmesi; veya insan nedir? sorusuna "senin mensup bulunduğun cinstir" denilmesi; veya "korku"nun anlamı sorulduğunda noksanlık denilmesi; "yıldız" kelimesi sorulduğunda "şu geceleyin gördüğümüz şeydir" denilmesi bunun örnekleridir. İşte bu ve benzeri şekilde "yakınlaştırmaya" dayalı bir kavrama ile örnekleme gerçekleşir ve söylenileni kavramak mümkün olur.(54)

Şâtıbî İslam'daki açıklamaların da bu tarzda olduğunu şu örnekleri vererek açıklar: Hz. Peygamber: "Kibir, hakkı kabullenmemek ve insanları hor görmektir"(55) buyurarak, kibiri herkesin anlayabileceği bir şekilde açıklamıştır. Aynı şekilde Kur'an ve hadis lafızları da, daha açık bir biçimde anlaşılmaları bakımından eş anlamlı kelimelerle tefsir edilmektedir. Yine Hz. Peygamber namaz ve hac ibadetlerin, herkesin anlayabileceği bir şekilde hem fiilî hem de sözleri ile açıklamıştır.(56)

Bu metod özellikle günümüzde tam olarak karşılamasa da demonstrasyon

(51) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 97.
(52) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 97.
(53) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 97.
(54) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 56.
(55) Müslim, İman, 147.
(56) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s.56-57.

(gösteri) ve kişinin hayatından onun bilip gördüğü şeylerle bilmediğini öğretme ve anlatma metodudur. Burada artık sırf zihne hitap etmenin ötesinde hem göze bir hitap hem de yaygın bir eğitim söz konusudur. Bu metod özellikle zihni gelişimi tamamlanmamış veya belirli bir kültür seviyesine ulaşmamış olan kişilerin bilgilendirilmeleri ve öğretiminde etkilidir.

Şâtıbî'nin özellikle üzerinde durduğu bu metodun eğitimdeki ayanilik ilkesi ile de yakından ilişkisi vardır. Ayanilik ilkesi, öğretimde nesnelerin, olayların ve kişilerin kendileriyle öğrencileri karşılaştırmak; onlardan etkilenmek ve zihinsel etkinlik için izlenim almak gerektiği görünüşü savunan temel bir davranış biçimini anlatır. Öğretimde, ayanilik ilkesi, öğrenmenin duyu organlarıyla, özellikle görme, işitme, dokunma organlarıyla temas ya da etkileşim sonucu gerçekleşebileceğini anlatır. Bilindiği üzere öğrenme, yaşantılar aracılığıyla yeni bir davranış geliştirme, ya da eski bir davranışı değiştirme sürecidir. Yani, öğrenmenin ham maddesi olan yaşantı, beş duyu aracılığıyla nesne ya da olayın kendisinden alınır. Bu olmadıktan sonra etkili bir öğrenme olamaz. Ayanilik ilkesine dayanmayan bir öğretim ezbercilikten öte geçemez. Böyle bir öğretimin değeri yoktur. Kalıcı öğrenmeler ancak bu yolla elde edilir. İşte Şâtıbî, genele uygun metod veya takribi metod diye açıkladığı öğretim metodunda kişinin bildiği şeylerle bilmediklerinin öğretilmesi unsuruna önem vermek suretiyle bir anlamda bu metoda işaret etmektedir. Ayanilik ilkesine eğitim tarihinde ilk defa Rönesanstan sonra Rable, Montaigne, Ratke ve Comenius gibi eğitimcilerin kitaplarında rastlanıldığı gözönüne alınırsa Şâtıbî'nin bu hususta orijinalliği daha açık olarak ortaya çıkar.

Şâtıbî çoğunluğun anlayamayacağı yani genele uygun olmayan metodla ilgili olarak da şöyle der: "Bu kısımın çoğunluğun durumuna uygun olmaması İslam'ın bu metodu dikkate almamasını gerektirmiştir. Çünkü, bu tarzın, öğretilmek istenileni anlatma yolları çok zordur. 'Allah dinde bir zorluk kılmamıştır.'(57) Bunlar: Mesela "melek" nedir sorusuna cevap olmak üzere, kelimenin kendisinden daha kapalı bir tarife gidilerek "Aslen maddeden soyutlanmış bir mahiyettir" veya "Sonu bulunan, aklî nutuk sahibi sade bir cevherdir" denilmesi; "yıldız" nedir diyene "Kürevî, basit bir cisimdir. Onun tabii yeri bizzat yörüngesidir. Işık yansıtmak özelliği vardır. Orta derecede hareket eder, kuşatılmaz" şeklinde cevap verilmesi; "mekan"ı tarif ederken: "Kuşatan cismin kuşatılan cismin dış yüzeyine temas eden iç yüzeydir" denilmesi ve benzeri Arabın bilmeyeceği, uzun zaman harcanmadıkça asla edilde edilemeyecek manalar işte bu türdendir. İslam'ın bu tür şeyleri istemeyeceği ve bunlarla sorumlu tutmayacağı malumdur."(58)

(57) Hac, 22/78.

(58) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 57.

Şâtıbî burada özellikle genele uygun olan yani takribi metodun üzerinde önemle durur. Çünkü bu metodla amaca ulaşmak kolaydır. Bilindiği üzere eğitim-öğretimdeki yöntem ve tekniklerin her birinin kullanılması için gerekli koşullar vardır. Başarılı öğretim için öğretmenlerin bu yöntemler arasında kendilerine, öğrencilerine, konu alanına, kazandırmak istedikleri davranışlara en uygun olanını seçmeleri önemlidir. İşte Şâtıbî burada özellikle amaca hizmet eden metodun seçiminin önemli olduğuna işaret etmektedir. Selef-i salihin İslam'ın yayılması yolunda gerek taraftar ve gerekse muhalif herkes için aynı metod üzerinden yürüdüğünü ve teklifi hükümlerin ortaya konulması hususunda onların yaptıkları istidlaller üzerinde düşünenlerin, selef-i salihinin kullandığı en kolay ve öğrenmek isteyenlerin akıllarına en yatkın olan yolu, metodu takip ettiklerini de söyleyen Şâtıbî, onların bu metodunu kendi ifadesiyle şöyle tarif eder: "Zoraki ağdalı bir uslupla, mantıkî kıyaslarda olduğu gibi biraraya getirilmiş belli ifadeler kullanmamışlar, sözü tabii seyri içerisinde, ölçüp biçmeden söylemişler, maksadı kolay ve yakın bir şekilde ortaya koymanın dışında uslubun nasıl olduğuna aldırmamışlardır. Her ne kadar neticeyi elde etme konusunda bazen sözleri daha öncekilerin (mantıkçıların) ifade biçimlerine uygunluk arzetse de, bu onların paralelinde hareket ettiklerinden değil; maksada ulaşma konusundaki araştırmaları neticesinde meydana gelmiştir."(59) Şâtıbî özellikle bu metodun amaca en kolay ulaştıran bir metod olması sebebiyle en iyisi olduğunu söyler. Bu da zaten onun hemen bütün fikriyatının temelini teşkil eden "mekâsıd" anlayışına uygundur. Çünkü, mühim olan en kolay şekilde amaca ulaşmaktır.

Yine Şâtıbî'nin yukarıda temas ettiğimiz Hz.Ali'nin sözüne isnat ederek insanlara akılları nisbetince konuşulması ile ilgili açıklamalarını(60)da metod açısından dönemine göre oldukça ileri bir görüşlülük olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü bu anlayış öğretim sürecindeki metodları etkileyen en önemli faktörlerden biridir.

4. ÖĞRENCİ UNSURU

Eğitimin temel unsurları öğrenilen ilmi konu, bunu ulaştıran öğretmen, öğretmenin konuyu ulaştırmada kullandığı metod olduğuna göre, ilmi konuyu tahsil eden öğrenci de Şâtıbî'de eğitimin dördüncü unsurunu oluşturmaktadır. Öğrenci eğitim ihtiyacı olan ve bu ihtiyacını karşılamak amacıyla öğrenim gören kimsedir. Eğitimde öğrencinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Eğitim-öğretim sü-

(59) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 59).

(60) Bkz. Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 87.

recinde düzenlenen tüm etkinlikler öğrenciye yöneliktir. Şâtıbî de öğrenci unsuru üzerinde önemle durur hatta bu unsura çok daha fazla önem verir.

Eğitimde öğrenci unsuru üzerinde Şâtıbî'nin en çok üzerinde durduğu ve dikkat çektiği konu, "pedagojik rehberlik"tir. Yani öğrencilerin ve yetişmekte olanların, zihinsel ve bedensel becerilerine, yaratılıştan gelen kabiliyetlerine ve hoşlandıkları sahalara uygun olarak çeşitli ilimler ve işlerde ihtisaslaşmaları için sınıflandırılmalıdır. Hiç bir öğrenci aklen ve psikolojik olarak kendisine uygun olmayan bir ilme teşvik edilmemeli, yine düşünsel ve bedensel kabiliyetlerine, hedeflerine ve becerilerine uygun düşmeyen bir işe yönlendirilmemelidir.

"Allah insanları hem uhrevî hem de dünyevî maslahatlarının ne olduğunu ve onları nasıl elde edeceklerini bilmez bir vaziyette yaratmış, ana rahminden çıkarmıştır. Nitekim, "Ve Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez bir halde çıkardı"(61) ayetinde bu husus oldukça açıktır. Sonra Allah onları tedric ve terbiye esası üzerine dayalı olarak bilgilendirdi"(62) diyen Şâtıbî, bu bilgilendirmenin bazen çocuğun hemen doğum sırasında annesinin memesini ağzına alması ve sormaya başlaması gibi ilham yoluyla ya da eğitim öğretim yoluyla olduğunu söyler. İşte Şâtıbî'nin pedagojik rehberlik dediği noktayı burada aramak gereklidir. Çünkü, ona göre, insanlar, eğitim ve öğretim yoluyla her türlü maslahatları elde etmek ve her türlü kötülükleri de ortadan kaldırmak için, kendi fıtratlarında gizli bulunan melekleri, ilhama dayalı becerilerini ortaya çıkarmak için ilahî talebe muhatap oldular. Zira bu iş bütün detaylarıyla maslahatlarını gerçekleştirebilmek için ilk ve temel unsur oluyordu. Bu eğitim ve öğretim fiiller, sözler, bilgiler, inançlar, şer'i ve örfi muaşeret kuralları... gibi şeyleri kapsıyordu.(63)

Şâtıbî'nin burada fıtrî yetenekler olarak adlandırıp bahsettiği daha çok bugün gizil güç diye adlandırdığımız unsurdur. Gizil güç insanın kalıtımla getirdiği ve eğitilmesiyle ortaya çıkaracağı varsayılan yetenekleri ve özellikleridir. Kalıtımla gelen ama eğitimin etkisiyle değil de doğal olarak ortaya çıkan özellikler gizil değildir; öteki canlılarda olduğu gibi kendiliğinden ortaya çıkmışlardır. Kalıtım, gizilgüçlerin alt ve üst sınırlarını belirler. Kalıtımla gelen gizilgüçler, bu sınırlar içinde, çevre ve değişkenleriyle etkileşerek insanın kişilik özelliklerine dönüşür. Her ferdin, başkalarından ayrılan özellikleri ile kendine özgü bir kişiliği vardır. Yine her ferdin kalıtım ve çevre etkenleriyle geliştireceği kendine özgü yetenekleri vardır. Her ferdin birer gizilgüç olan yeteneklerinin eğitimle yeterliğe dönüştürülmesi için eğitilmesi gerekiyor. Oysa ferdin kalıtımla hangi gizilgücü

(61) Nahl, 16/78.

(62) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 179.

(63) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 179.

getirdiğinin; çevre etkenleri ile bunların hangisini yeterliğe dönüştürdüğünün; eğitime alındığında gelişiminin ne düzeyde olduğunun; gelişme ve öğrenme durulgücünün yani kapasitesinin ne olduğunun; gelişme ve öğrenme sürecinde hangi problemlerle engellendiğinin, kısaca tüm kişilik özelliklerinin tanınması, onun eğitim için gereklidir. İşte Şâtıbî bu hususa dikkat çekerek: "Eğitim ve öğretim itina ile uygulanırken her insanda mevcut bulunan fıtrî meleke ve çeşitli hal ve durumlarla ilgili olan özel istidatlar belirecek, güçlenecek ve ortaya çıkacaktır. Böylece ilgi duyduğu ve ilgili yeteneklere sahip olduğun alanda kişi, kendisi gibi olmayan diğer akranlarına karşı temayüz edecektir. Daha aklı ermeye başlama zamanı geldiğinde, artık ilk yaratılışı sırasında içerisine konulan fıtrî kabiliyetler iyice kendesini gösterecektir. Bakarsın biri ilim tahsili için vardır, diğeri riyaset için hazırlanmıştır, bir diğeri ihtiyaç duyulan sanatlardan birisine yatkındır; bir dördüncüsü boğuşma, vuruşma ve mücadele için yaratılmıştır... Böylece ihtiyaç duyulan her iş ve mesleğe uygun istidat ve kabiliyetler bulunur.(64)

Şâtıbî'nin burada bahsettiklerinin yine eğitimde bugün çok kapsamlı bir ilke olarak bilinen, hatta bir ölçüde diğer bütün ilkeleri içeren **"çocuğa görelik"** ilkesi ile de yakından ilgisi vardır. Eğitimde çocuğa gerelik ilkesi, 20. yüzyılın eğitimine egemen olan ilkelerden biridir. Bu ilke ile çocuğa, **"çocuk"** gözü ile bakılmaya başlanmıştır. Eskiden, eğitici, eğitim amacıyla çocuğa, düşündüğü her etkiyi, istediği gibi yapıyordu. Birer yetişkin olan eğitici, kendini, duygu ve düşüncelir doğrultusunda, bunların doğru ya da yanlış olabileceğine bakmaksızın, hareket etmekte kendini özgür kabul ediyordu. O derecede ki, çocuğun eğitimi, bal mumuna biçim vermeye benzetiliyordu. Halbuki Şâtıbî, çocuğun doğuştan getirdiği kabiliyetlerine göre yönlendirilmesini ve eğitilmesini isterken, bu ilkenin ortaya çıkmasından çok daha önceleri mühim olanın çocuğa büyükler tarafından ne öğretileceği değil, fakat çocuğun kendi kabiliyetleri çerçevesinde ne öğrenmek istediği ifadeleriyle bu ilkenin temelini teşkil edebilecek prensibi net bir şekilde belirtiyordu.

Şâtıbî yine belirtilen ilke ile ilgili olabilecek bir nitelikte her ne kadar herkes hemen her işe az çok yatkın kılınmışsa da, çoğu kez mutlaka bunlardan bir kısmının diğerlerine galebe çaldığı görülür ve bu sebeple de teklif, o kimseye üzerinde bulunduğu kabiliyetler doğrultusunda eğitilmiş, öğretilmiş ve terbiye edilmiş haliyle yapılır der ve bunun şöyle açıklar: "Bu takdirde her bir mükellefe kifâî (ictimaî) taleplerden kendi istidadı doğrultusunda olan bir yükümlülük terettüp edecektir ve bu insanları yetiştirmek durumunda olan kimselerin de bu hususu gözönünde bulundurmaları ve herkesi kendi istidat ve kabiliyetleri doğrultusunda yönlendirmeleri; ehil insanların o işi üstlenmelerine yardımcı

(64) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 179.

olmaları, onun ifası konusunda devamlı olmalarını temin ve teşvik etmeleri bir görev olarak kendisini göstermektedir. Böylece daha ilk andan itibaren herkes, kendisinde galip bulunan istidat ve kabiliyetler doğrultusunda ortaya çıkarılacak, sonar bunlar o dallarla ilgili ehil insanların ellerine teslim edileceklerdir; onlar da o ilim, sanat, meslek ve benzeri dallarda ehil olarak yetişebilmesi için onlara uygun gelen muameleyi gösterecektir. Eğer geliştirelen bu istidat ve kabiliyetler; kazandırılan beceriler, kendileri için fıtrî bir meleke, ondan ayrılması mümkün olmayan bir vasıf halini alırsa; artık o beklenen netice hasıl olmuş, uygulanan eğitim ve öğretitimin amacı gerçekleşmiş olur."(65) Şâtıbî bu hususu da bir örnekle şu şekilde açıklar: "Farzedelim ki, bir çocuğun diğer vasıflara da sahip olması yanında özellikle son derece zeki olduğu, parlak bir anlayış gücüne sahip bulunduğu, işittiklerini anlama ve ezberleme istidadında olduğu görülse, bu çocuk sahip olduğu bu kabiliyetler istikametinde yönlendirilecektir. Bu, o çocuğun sorumluluğunu üstlenen kimse üzerine bir anlamda vacib olmaktadır. Çünkü onda istikbalde eğitim ve öğretim maslahatını üstlenme ve onu gereği gibi ifa etme kabiliyeti gözükmekte ve bu netice umulmaktadır. Dolayısıyla bu çocuğun eğitilip öğretilmesi, her ilim dalı için gerekli olan temel bilgiler ve adab-ı muaşeret kurallarının kendisine verilmesi istenilecektir. Bundan sonra mutlaka nihaî hedefe ulaşabilmek için gerekli merhalelerin kısım kısım ele alınması ve çocuğa yardımcı olunması gerekmektedir. Ancak bu konuda mutlaka terbiyeceliren öngördükleri programa riayet edilecektir. Çocuk kısımlardan biren başlayıp da, tabiatı özel olarak o kısma meyledince, o kısmı diğerlerinden daha fazla sevince, bu sevdiği kısımla başbaşa bırakılır ve ehline teslim edilir. O kısımda çocuğun bilgileri ihmale uğramadan, gereklerine riayetsizlikler söz konusu olmaksızın kapasitesi ve kabiliyetleri ölçüsünce alması için imkanların hazırlanması sorumlu kişiler üzerine vacib olur. Sonra o kısımla yetinirse, tabii bu güzel bir şeydir. Ancak çocuk başka dallarda da yetişmek istiyorsa, o takdirde daha önce yapılan şey burada da yapılır. Böylece en son noktaya ulaşıncaya kadar devam edilir. Mesela Arapça öğrenimiyle işe başlasa. Zira en önce öğrenilmesi gereken Arapça olmaktadır. Çocuk bu işin uzmanlarına teslim edilir ve çocuk onların gözetim ve sorumlulukları altında olur. Onlar da çocuğu gözetir ve kollarlar. Onların çocuğu kendi yanlarında alıkoymaları, istenilen konuda hem kendilerine hem de cocuğa uygun gelecek şekilde onu yetiştirmeleri gerekir. Eğer çocuk azim ve sebat sahibiyse bu böyle devam eder ve Kur'an'da maharet sahibi olması için Kur'an ehlinin gözetim ve sorumluluğuna tevdi edilir. Artık çocuktan mesul onlar olurlar. Aynı şekilde hadis veya fıkıh ya da diğer islâmî ilimleri öğrenme isteği durumunda da söz konusu olur. Kendisinde cesaret ve atılım gücü, iradecilik gibi hususlarda yeteneği ortaya çıkan çocuklar hakkında da aynı şekilde belli bir programa riayet edilerek hareket edilir; önce

(65) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 179-180.

onlara adab öğretilir ve temel bilgiler verilir, sonra da öncelik sırasına göre reislik, nakiblik, askerlik, rehberlik ve irşad, devlet başkanlığı vb. gibi durumuna uygun olan kısımlara geçilir. Böylece her bir kifâî farz (ictimaî yükümlülük) için yetişmiş ehil insanlar ortaya çıkarılmış olacaktır. Çünkü önce herkes aynı yola girecek ve herkes kendi istidat ve kabiliyetine göre yürüyecektir. Bunlar içerisinden artık devam edemeyip durmak zorunda kaldığı nokta, insanların bir şekilde ihtiyaç duydukları bir nokta olacaktır. Eğer kendisinde güç varsa devam edecek ve kifâî yükümlülüklerin en son noktasına ve çok nadir olarak elde edilebilen mertebesine kadar ulaşabilecektir. Gerek şer'î sahada ve gerekse sevk ü idare konusunda içtihad mertebesine ulaşmak gibi. Böylece hem dünya hem de ahiret işleri düzene girecek ve her şey yerli yerince ifâ edilecektir."(66)

Şâtıbî özellikle yine bütün herkesin öğrenmesi gerekli olan bilgiler olduğunu ve farz olan kısımın da bunlar olduğun söylemektedir.(67) Yine o, ilim öğrenmey kabiliyetli olan birisinin de ilim öğrenmesinin vacib olduğunu özellikle "sizden iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden bir cemaat olsun..."(68) ayeti ile temellendirir. Aslında Şâtıbî ilim öğrenebileceklerin ilim öğrenmekle, bu işe kabiliyetleri olmayanların ise onları keşfedip yetiştirmekle yükümlü olduklarını da söyler.(69)

Şâtıbî'nin öğrenci unsuru çerçevesinde söylediği ve daha çok pedagojik rehberlik olarak nitelendirilebilecek bu görüşlerinden şu sonuçları çıkarmak mümkündür ve bunlar çağına göre oldukça orijinal fikirlerdir:

1. Belli bir alanda yetiştirilecek olanların tesbit edilmiş bir program dahilinde yetiştirilmeleri. Şâtıbî eğitim öğretimin belli bir program dahilinde yapılmasını istemekle eğitim öğretimin en önemli unsuru saydığı ilmi konunun bir plana bağlanması ve öğretim sürecinde ona göre hareket edilmesinin gereğine işaret etmektedir.

2. Çocuğun doğuştan getirdiği kabiliyetlerinin ortaya çıkarılması.

3. Bu kabileyetlerden hangisi galebe çalıyorsa ona göre eğitimine devam edilmesi.

4. Eğer çocuk bütün dallarda kabileyetlerini geliştirmek istiyorsa buna imkan sağlanması. Bu bir anlamda fırsat eşitliğinin sağlanması anlamına geliyor. Aslında Şâtıbî bu önemli faktöre "eğitim ne kayıtsız olarak herkese yönelmekte ne

(66) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 180.
(67) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 178.
(68) Al-i İmrân, 3/104.
(69) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 178.

de yine kayıtsız olarak belli bir kesime yönelmektedir"[70] demek suretiyle dikat çekmektedir.

5. Yine o, "ictimaî (Kifâî) talep yolunda ilerleme tek bir program üzere olmadığı gibi..."[71] ifadeleriyle de eğitim öğretimde yetişen nesilin tek bir program üzere yetiştirilmelerine karşı çıkmakta ve modern eğitimin en çok üzerinde durduğu yönlendirme ve ihtisaslaşmaya dikkat çekmektedir. Tabii ki, bu bir sonraki maddede de söylenildiği üzere temel bilgileri aldıktan sonra yapılacaktır.

6. Şâtıbî öğrencilerin eğitimleri sırasında onların kabiliyetlerine göre bir yönlendirmeden bahsetmesinin yanında yine çocuğun yaşadığı toplumun yaşayışına uyum sağlayabilmesi ve gerekli olan sosyalleşmesini gerçekleştirebilmesi için her ferdin alması gerekli bir ortak eğitim-öğretimden bahsetmekle bugün modern eğitimin "zorunlu eğitim" diye netilendirdiği kavramı dile getirmektedir.

7. Şâtıbî'nin burada önemil üzerinde durduğu bir diğer husus da ancak XVIII. yüzyılda gerçekleşmeye başlayan eğitimin gücünün anlaşılmasıyla devletin eğitiminden hak isteme ve onu bir devlet görevi olarak görmesi konusudur. Bu tarihten önce de devlet eğitim üzerinde etkili idi. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren eğitim artık bir devlet sorumluluğu olarak kabul edilmiş ve bizzat devletin kendisi okullar açmış, denetlemiş ve kendi istediği insan prototipini yetiştirebilmek için programlar hazırlanmış, öğretmenler yetiştirmiş, eğitim konusunda ilmî araştırmalar yaptırmıştır. İşte Şâtıbî zikredilen tarihten yüzyıllar önce ilgili kişilerin eğitim işini yerine getirmelerinin onların üzerine bir yükümlülük olduğunu belirterek buna dikkat çekmiştir.

8. Şâtıbî özellikle toplum işlerinin yürüyebilmesi için meslek eğitiminin önemine de işaret etmektedir. O, "**kifâî** (ictimaî) **talep yolunda ilerleme**" derken bunu ifade etmektedir.

9. Yine o, eğitimde özellikle öğretmenler açısından bir branşlaşmanın da işaretlerini vermektedir. Çünkü yukadırad ilgili kısımlarda da belirtildiği üzere çocuğun kabileyetleri hangi alanda belirgenleştiyse bu belirgenleşmeden itibaren o işin uzmanlarına verilmesini tavsiye etmektedir.

İşte eğitimci yönüyle Şâtıbî'nin yetenek ve kabiliyetlere uygun olarak sağlıklı, ilmî ve amelî ihtisaslaşmalara göre insanî kuvvetlerin dağılımı hakkındaki nazariyesi budur. Şâtıbî bu nazariyesini şu üç sınıfa tevcih ediyor daha doğrusu talep ve tahsil hususunda ilim ehlini üç mertebeye ayırıyor:

1. İlim talibi olup henüz kemaline ulaşamayanlar. Bunlar ilim talebi yolunda henüz taklid seviyesindedirler.

(70) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 181.
(71) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 181.

2. İlmin burhanlarına vakıf olan ve tam taklidden çıkan, aklın tasdik ve itimat ederek tatmin olduğu veriler doğrultusunda basirete ulaşan kimseler bu mertebededirler. Ancak bunların ilimleri henüz akla mensup olup fıtrî bir özellik halini almamıştır; yani henüz insanda sabit bir meleke haline gelmemiştir. Bunlar sadece sonradan kazanılan şeyler, aklın üzerinde tahakküm ettiği ezberlenmiş bilgiler şeklindedir. Elde edilmeleri hususunda akla itimat edilmektedir ve netice itibari ile bunlar aklın tezleri cümlesinden olmaktadır.

3. Bu mertebedeki kimseler için ilim artık kendilerine sabit bir meleke halini almıştır ve bunlara göre ilimler aklen ilk planda bedîhî olarak bilinmesi gereken ya da ona yakın olan hususlar mesabesindedir ve meydana geliş tarzına bakılmaz; zira buna ihtiyaç duyulmaz.(72)

Sonuç olarak: Eğitimin temel unsurlarını ilmi konu, metod, öğremen ve öğrenci olarak belirleyen Şâtıbî, bu dört temel unsurun çerçevesinde daha çok bir usul alimi olarak bilinmesine rağmen, çağının eğitim anlayışına göre oldukça orjinal fikirler söylemiştir. Onun eğitimle ilgili görüşlerinin satır aralarında bugün modern eğitimde üzerinde önemle duulan genel ilkeler belirlemeye çalıştığını da görmekteyiz. Eğitimdeki bu temel ilkeler eğitim-öğretim etkinliğinin bir tür ölçütü durumundadır. Şâtıbî'nin görüşleri de bu değişmez temel ilkeler yukarıda da anlatıldığı üzere belirgin bir şekilde görülmektedir.

(72) Şâtıbî, **Muvâfâkât**, c. I, s. 69-70.